

CZEFERNER DÓRA

„Kávéházakban, klubokban, olvasóköroökben kérjük A Nő és a Társadalom lapot!” Egy folyóirat a nők egyenjogúságáért¹

E tanulmányban a Magyarországon közzétett első feminista folyóirat (A Nő és a Társadalom; Budapest, 1907–1913) létrejöttének és hét éves működésének körülményeit mutatom be. A következő kérdésekre keresem a választ: milyen publicitást kapott a periodika? Hány előfizetője lehetett? Az előfizetőkön kívül kik tartozhattak még a lap olvasótáborához? Eljutott-e a folyóirat a vidéki városokba is, vagy csak a fővárosban árusították? Reális lehetett-e a szerkesztőség azon célkitűzése, hogy társadalmi hovatartozásától függetlenül minden nőt megszólítson? A fentiek mellett azt is vizsgálom, hogy a szerkesztőbizottság, illetőleg a lapban cikkeket közlő szerzők mennyire voltak képesek hatékonyan fellépni a nők polgári és politikai egyenjogúsításának előmozdítása érdekében.

Bevezetés

A 18. század végén még Magyarországon és egész Európában vitatott kérdésnek minősült a nők iskoláztatásának szükségessége. A felvilágosodás eszmerendszere elterjedésének ellenére a formálódó közvélemény jelentős része azt a nézetrendszert tette magáévá, amely szerint az írni-olvasni tudás képességének elsajátítása kifejezetten káros a „gyengébb nem” számára. A széles körben kibontakozó – és meglehetősen nagy publicitást kapó – társadalmi vitában eleinte természetesen szinte kizárólag férfiak szólaltak meg. A művelődésben betöltött vezető pozícióikat féltve legtöbbször amellelt foglalt állást, hogy a nőknek „természetes szerepeik” betöltéséhez nincs szükségük az oktatás intézményes kereteinek kiterjesztésére.²

Noha néhány évtizeddel később már a nyugati államokban és hazánkban is egyre többen ismerték el, hogy a nő kizárólag akkor válhat férje „egészséges intellektuális társává”, ha az írás-olvasás készségének birtokában van, elsődleges helyét még mindig a konyhában és a gyermekszobában találták meg (Flint, 1993). Magyar vonatkozásban többek között Fábri Anna mutat rá arra, hogy a formálódó nemzeti irodalomban számos szerző és publicista szállt síkra az ellen, hogy a „hon szebbkeblű hölgyei” olvassanak (Fábri, 1997). Viszont az 1800-as évek első felében még elképzelhetetlennek tartották a közéletben a női hang megjelenését, ezzel összefüggésben pedig a hölgyek bármilyen alkotótevékenységét (Biggs & Burke, 2004).

A nőoktatás fejlesztését célzó törvények sokaságára volt szükség ahhoz, hogy a nők hazánkban jelentősebb olvasóközönséget alkothassanak, majd mind határozottabban hallathassák hangjukat az időszaki sajtótermékek hasábjain, valamint az irodalmi életben. Az alapfokú oktatás kötelezővé tételét követően (1868) a közép- és a felsőoktatási intézmények megnyitása a lányok előtt (1895/1896) ugyanis nemcsak azt tette lehetővé, hogy a nők körében tömegessé váljon az alfabetizáció, hanem azt is, hogy a hölgyek különböző társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekben határozottan állást foglalhassanak. Nemzetközi és hazai vonatkozásban is helytállóan tekinthető tehát Maria Bogucka megállapítása, amely szerint „a nők évszázadokon át tartó hallgatás után végre

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú, „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Nem meglepő tehát, hogy a nyugati nőtörténészek közül az 1980-as és az 1990-es években többen is azt hangsúlyozták, hogy „a nők helyzete a 18. század végén alig különbözött a férfiakétól” (Gorsky Rubinow, 1992). Azonban az ehhez hasonló direkt – és sok tekintetben finomításra szoruló – megfogalmazásoknak historiográfiai magyarázataik vannak, amelyek a nőtörténetírás útkereséseire és paradigmaváltásaira vezethetőek vissza (erre lásd bővebben Pető, 2006; Virgili, 2002; Fohlen, 1982; Lerner, 1993).

megtörték a csendet”, s rövidesen a különböző profilú nőegyesületek keretein belül, valamint időszakos sajtó hasábjain is tollat ragadtak a férfitársaikkal egyenlő jogok megszerzése érdekében (Bogucka, 2008: 149). Annak ellenére, hogy kezdeti szárnypróbálgatásaik többnyire sikertelennek bizonyultak, a társadalom mind szélesebb rétegeivel sikerült elfogadtatniuk azt a tényt, hogy az élet minden területén szükség van a nők férfiakkal történő egyenjogúsítására.

Tű vagy toll? A női hang megjelenése a magyar irodalomban és publicisztikában

A 19. század második felét tekinthetjük Magyarországon azon időszaknak, amikor a férfiak mellett a nők is tollat ragadtak, s az irodalmi élet mellett publicistaként vagy éppen szerkesztőként megjelentek az újságírás, valamint a lapkiadás világában. A fentiekben vázolt folyamat ívének megrajzolásához és fontosabb állomásainak megértéséhez azonban elengedhetetlen a nők 19. századi társadalomban elfoglalt helyének, illetve a specifikusan női sajtó létrejöttének ismertetése.

„Írónőink régebben csupán a tűt foghatták meg, a tollhoz nem érhettek. Manapság azonban a fiatalabb lányok már nem akarnak férjhez menni, írni akarnak, nem akarják teljesíteni a nők [tradicionális – Cz. D.] kötelességeit” (Bogucka, 2008: 149). Wolfgang Menzel német irodalomkritikus 1831-ben papírra vetett soraihoz illeszkednek Charlotte Gilman Perkins amerikai feministaé, a korszak nemzetközi nőmozgalma egy vezető egyéniségének gondolatai, amelyek szerint a „gyengébb nem” többé „már nem elégszik meg azzal, hogy [a férfiak árnyékában – Cz. D.] él, hanem tenni akar” (Gilman Perkins, 1898: 150).³ Ehhez, illetőleg a médiatörténeti előzményekhez szorosan kapcsolódva ki kell emelni, hogy Nyugat-Európában már a 17. században történtek kísérletek a „patriarchális diskurzrendszer” megbontására, azonban ezek – hasonlóan az egy évszázaddal későbbi német, osztrák és magyar kezdeményezésekhez – néhány kivételtől eltekintve sikertelennek bizonyultak (Séllei, 1999; Gal, 2001). Angliában és Németországban például az 1600-as évek végén nagy népszerűségnek örvendtek az erkölcsi célzattal publikált heti folyóiratok, Franciaországban pedig 1672-ben jelent meg a *Mercure Galant* című levélformában szerkesztett periodika, amely egy párizsi hölgy nevében vidéki ismerőseinek számolt be a főváros pezsgő társasági életéről (Biggs & Burke, 2004). Az első női magazinok között nem feledkezhetünk meg a Grätzer Frauenzeitschriftől sem, amelyet 1795-től publikáltak Ausztriában. Magyar vonatkozásban hasonló vállalkozás volt az *Uránia* megjelentetése 1794-től (Derzsényi, 1965; Bittermann & Hoffmann, 2000). E magazinokat azonban leginkább arisztokrata származású hölgyek forgathatták, hiszen rajtuk kívül igen kevesen tudtak olvasni. Nem meglepő tehát, hogy legtöbbjük néhány szám közzététele után észrevétlenül elhalt (Sullerot, 1963).

Magyarországon – a nyugati államoktól eltérő gazdasági és társadalmi fejlődési iránynak következtében – egészen a kiegyezés időszakáig kellett várni arra, hogy a politikai és gazdasági témákat fókuszba helyező napi- és hetilapok mellett az újságírók standjaira kerülhessenek az első kizárólag nőknek szóló – s immár életképebb – sajtótermékek. E női lapok alapvető céljuknak tekintették, hogy „a nők különleges társadalmi, gazdasági és alaki helyzetéből folyó igényeit kielégítsék”, teret engedve a háztartással, az anyasággal és az öltözködéssel kapcsolatos cikkeknek (Nagydiósiné, 1957: 193). A könyvismertetőkön kívül – amelyekben Kate Flint kutatásai szerint a hölgyek különösen örömeiket lelték – nem hiányozhatott e lapokból a divat- és a színházi rovat sem (Flint, 1993). E kategóriába tartozik egyebek között az Egloffstein Amália által szerkesztett *Nők Lapja*, valamint a párizsi *Revue de la mode* mintájára közzétett *Divatcsarnok* is.

Női lapok és feminista folyóiratok

A vázolt előzmények kapcsán mindenképp fontos kiemelnünk azt, hogy mind a sajtó-, mind a nőtörténészek éles határvonalat húznak a női lapok és a feminista folyóiratok között. Az előző egységben említett lapok a női lét szinte valamennyi aspektusával foglalkoztak, a hölgyeket azonban legtöbbjük még mindig kizárólag olvasóként, előfizetőként tartotta számon. Változás e tekintetben hazánkban csupán az 1890-es évek második felében, a feminista mozgalom térnyerésével következett be. Látnunk kell azonban azt, hogy míg a gazdaságilag prosperáló nyugati országokban

³ Angolul: „They are no longer content simply to be: they do.”

mind inkább elszaporodó nőegyletek már az 1850-es évektől zászlajukra tűzték a nők társadalmi, gazdasági, valamint politikai jogainak védelmét, addig erre Magyarországon csak több évtizedes fáziskéséssel került sor (Martin & Copeland, 2002). Mivel a 19. század a civil szerveződések virágkora volt, hazánkban is szerveződtek női egyesületek, azonban ezek célkitűzéseinek homlokterében eleinte sokkal inkább a jótékonykodás és a betegápolás, majd 1867-től a nőoktatás intézményes fejlesztése állt (Borbíró, 2007).

A női nem jogaival kapcsolatban a korábbinál sokkal határozottabb álláspontot képviseltek a 19. század utolsó évtizedében szerveződő polgári feminista egyesületek – elsősorban az 1896-ban Budapesten alakult Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE), valamint a részben az előző tagságából 1904 decemberében szintén a fővárosban szerveződő Feministák Egyesülete (FE) –, amelyek a nemzetközi keretekbe szorosan integrálódva a női politizálás alapjai mellett a feminista sajtótermékeket is meghonosították hazánkban.⁴

Amint fentebb már utaltam rá, a nyugati nőmozgalmak már a századforduló előtti évtizedekben realizálták, hogy hatékonyabb működésükhöz elengedhetetlen az időszaki sajtótermékek megjelentetése, valamint ezek minél szélesebb körben való terjesztése. Így – annak ellenére, hogy a hazai sajtó rendszeresen állást foglalt „az oly fiatal feminista mozgalom” tevékenységével kapcsolatban – egyre sürgetőbbnek bizonyult egy, az egyesületek által szerkesztett periodika publikálása.⁵ Az első világháború előtti magyarországi és nemzetközi nőmozgalom két vezető egyénisége, Bedy Schwimmer Róza és Glücklich Vilma ismerte fel elsőként, hogy „a magyar nőmozgalom nem tengődhet az angol, német és francia feminista lapokon, amelyeket magyar szaklap hiányában járattak mindazok, akik a mozgalom iránt érdeklődtek.”⁶ Elsődleges céljuk így az volt, hogy egy olyan orgánust indítsanak útjára, amelyben a nők jogairól polemizáló írásokat közölhetnek. 1906-ban már sikerült kiadniuk a Feministák Egyesületének hivatalos értesítőjét, amelyet a következő évtől A Nő és a Társadalom című lap váltott fel (Haan et al., 2006).

A Nő és a Társadalom – a Magyarországon kiadott első feminista folyóirat – szerkezetében, témakínálatában és hangnemében is alapvetően elkülönült az említett női magazinoktól.⁷ Ebben ugyanis elsősorban ismert hazai és külföldi nőmozgalmi aktivisták cikkeit közölték a „gyengébb nem” politikai, polgári és munkajogáról.

„Mutatványszámot kívánatra bárkinek küldünk”⁸ – A periodika indulása

Az egyesületek által a lap kiadására fordított anyagi háttér mellett a következőkben a szerkesztőbizottság célkitűzéseit, valamint a lap hazai és nemzetközi fogadtatását ismertetem röviden. A finanszírozással kapcsolatos akadályok elhárulását követően 1907 januárjától havi rendszerességgel jelenhetett meg a folyóirat a Feministák és a Nőtisztviselők közös kiadásában. Mivel a korabeli nőegyletekhez hasonlóan a polgári feminista csoportosulások fő bevételi forrását is az egyesületi tagdíjak képezték, a periodika megjelentetésének egyik előfeltétele az éves tagsági díjak felemelése volt. Ezt a FE vezetősége minimálisan 6 koronában rögzítette, míg a NOE esetében a fizetendő összeg különbözött a budapesti és a vidéki rendes tagok esetében. Az előbbieket 1907 februárjában 12, az utóbbiak pedig 8 koronát fizettek.⁹ A Feministáknak fizetendő tagsági díj 1913 végéig közel megduplázódott, 10 koronára emelkedett, míg a Nőtisztviselőké változatlan maradt. Természetesen a rendes tagokon kívül pártoló tagok is csatlakozhattak az egyesületekhez, nekik alacsonyabb összeget kellett befizetni.¹⁰ Ezen kívül – ahogy az előfizetési felhívásokból is kiderül – létezett fél éves előfizetés is, amelynek megváltása 3 korona befizetése ellenében volt lehetséges.¹¹ A két

4 Máday Antal *A magyar nő jogai a múltban és a jelenben* című művében (1913) a millenium időszakától az első világháború kirobbanásáig tartó időszakot a magyarországi polgári feminizmus virágkorának, illetve egyfajta „diadalmenetnek” tartja, amelyet a nőknek a közép- és felsőoktatásban, a munkaerőpiacon – beleértve az értelmiségi és a hivatalnoki szakmákat is – a társadalom széles rétegeire kiterjedő politikai térnyerése határozott meg.

5 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 64.

6 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 1.

7 Evelyne Sullerot és Eva Klingenstein sajtótörténeti munkáiban éles határvonalat húz a női sajtó (*presse féminine*, illetve *kommerzielle Frauenpresse*) és a feminista sajtó (*presse féministe*, illetve *ideologische Frauenpresse*) közé. Míg az előbbi kommerciális, kereskedelmi célokat szolgált, addig az utóbbi alapvetően az ideológiai, politikai céllal megjelent folyóiratokat tömöríti (Sullerot, 1963; Klingenstein, 1997).

8 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 143.

9 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 29

10 *A Nő és a Társadalom*, 1913: 195–196.

11 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 159.

egyesület munkájában való részvétel, valamint az általuk meghirdetett programok, tanfolyamok és előadás-sorozatok látogatása mellett ez az összeg magában foglalta a periodika előfizetési díját is.

A *Nő és a Társadalom* Lapkiadóval történt sikeres megegyezést követően mindkét egyesület vezetősége abban reménykedett, hogy „egy magas színvonalon álló, általános női érdekeket szolgáló lapot kapnak”, amely az egyesület tagjai számára „azzal a nagy előnnyel bír, hogy egy száraz szaklap határain messze túlmegy, sokirányú tájékoztatást nyújt, s mint olvasmány vonzó és érdekes.”¹² A címválasztással kapcsolatos bizottsági viták lezárása után a folyóirat 1907 januárja és 1913 decembere között jutott el az érdeklődőkhöz. Ezen időszak alatt a kiadóhivatal az Andrássy út 83-ban, a szerkesztőség pedig a Nefelejcs utca 45-ben működött.¹³ Az átlagosan 20–25 oldal terjedelmű folyóirat indulását a Lajtán túli területeken, sőt nemzetközi szinten is jelentős figyelem kísérte. A Nők Nemzeti Választójogi Szövetségének (International Women Suffrage Alliance) befolyásos elnöke, Carrie Chapman Catt – aki egyébként több alkalommal is Magyarországra látogatott – a főszerkesztőnek kinevezett Bedy Schwimmer Rózához intézett levelében gratulált a lap születéséhez, s ígéretet tett arra, hogy megjelentetéséről nemzetközi fórumokon is hírt ad (Basset, 1928; Kereszty, 2011). Rajta kívül a bécsi Általános Osztrák Nőegylet (Allgemeiner Österreichischer Frauenverein) is megemlékezett a lap indulásáról hivatalos orgánuma, az Új Női Élet (Neues Frauenleben) hasábjain.¹⁴

Politikai irányvonalak

Egy újonnan életre hívott lapnál természetesen igen fontosak voltak a kiadásért felelős szerkesztők és publicisták célkitűzései, valamint az általuk megjelölt politikai irányvonalak. A *Nő és a Társadalom* induláskor a főszerkesztő Bedy Schwimmer Róza kettős célt fogalmazott meg: „azt a felelősséget vállaltam, hogy lapunkat úgy a magyar nőmozgalom gyakorlati és ideális szellemében vezetem, mint azt, hogy legmagasabb irodalmi színvonalra helyezzem” (Kereszty, 2011: 290–304). Valószínűleg ő maga is tisztában volt azzal, hogy a mozgalomnak a nők jogainak kiterjesztéséhez minden támogatásra szüksége van. Éppen ezért már a mutatószám publikálásakor kinyilvánította a szerkesztőség, hogy politikailag nem kívánja elkötelezni magát, mindegyik párt és politikai irányzat felé nyitott marad. Egy későbbi számban azt fejtegették, hogy „legfontosabbnak tartották a parlament tagjait ügyüknek megnyerni.”¹⁵ Hangsúlyozták azt is, hogy az egyesületi tagok pártállását magánügynek tekintik. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a két polgári feminista csoportosulás kapcsolata az 1903-tól ébredező szociáldemokrata nőmozgalommal meglehetősen hűvös maradt, ami a vizsgált folyóirat több cikkében is érezhető.¹⁶ A választójog nőkre való kiterjesztésének kérdése mellett a két irányzat a nők éjszakai munkájának törvényi szabályozásában sem értett egyet. A „gyengébb nem” éjszakai munkájának eltiltásában ugyanis a Feministák és a Nőtisztviselők a női munka versenyképességének erőteljes csökkenését látták. Ezzel kapcsolatos nézeteiknek a *Nő és a Társadalom* egyik 1911-es példányában adtak hangot, amelyet teljes egészében a „munkásnő-kérdésnek szántak.” Mindenképp említést érdemel azonban az a tény, hogy a szerkesztők „vezérelvként hangsúlyozták”, hogy nem specifikusan a munkásnővédelemre, hanem „az általános munkásvédelemre kívánnak fókuszálni”.¹⁷ Ez egyértelművé teszi, hogy a két egyesület tagjai tisztában voltak azzal, hogy mind a női, mind a férfi munkások kizsákmányolása óriási méreteket ölt Magyarországon, amit minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek gátolni.

12 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 90.

13 A szerkesztőség 1908-tól telefonvonallal is rendelkezett (*A Nő és a Társadalom*, 1908: 93). A *Nő és a Társadalom* utódlapja, A *Nő* című folyóirat szerkesztőségi munkái is ebben az egyesületi helyiségben folytak (erre lásd például *A Nő*, 1914: 2).

14 A rövidhír szövege a következő volt: „A *Nő és a Társadalom* címmel januártól új magyar folyóirat szolgálja a modern nőmozgalom céljait. A lap a Nőtisztviselők Országos Egyesületének és a Feministák Egyesületének hivatalos orgánuma, Bedy Schwimmer Róza szerkesztésében jelenik meg” (*Neues Frauenleben*, 1907: 12).

15 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 72.

16 A két irányzat között az első világháború éveiben figyelhető meg közeledés (N. Szegvári, 1985).

17 *A Nő és a Társadalom*, 1909: 39.

A lap tartalmi kínálata

Egy sajtótörténeti munkánál elengedhetetlen a vizsgált lap témakínálatának vizsgálata is, így a következőkben A Nő és a Társadalomban közzétett írások főbb témáit veszem górcső alá. A hazai történészek és társadalomtudósok – többek között Kereszty Orsolya és Nagyné Szegvári Katalin – a folyóirat rendkívül színes és igényes témakínálatával kapcsolatban azt hangsúlyozzák, hogy a szerkesztők a női választójog problémakörének szánták a legfontosabb szerepet (Kereszty, 2011; N. Szegvári, 2001). Az általuk kialakított képet azonban több szempontból is szükséges árnyalni. A Nő és a Társadalom szerkesztőbizottsága ugyanis – különösen az 1910-es évet megelőzően – számos más kérdéskörben is állást foglalt. Ezek közül a leghangsúlyosabban talán a dolgozó nők érdekvédelme jelent meg a cikkeken. Ez minden bizonnyal annak a ténynek tudható be, hogy a nők kereseti tevékenysége a szavazati jog megszerzésének – az oktatáson kívül – az egyik legfontosabb előfeltétele volt. Nem véletlen tehát, hogy a felhívást, amely arra szólított fel, hogy minden nő „a maga érdekében csatlakozzék szakmája organizációjához”, a periodika indulását követően szinte minden lapszámában közzétették.¹⁸ A NOE pedig – profiljából adódóan – elsősorban az irodai munkásnők között agitált arra vonatkozóan, hogy „minden magyar tisztviselő nő tartozzék a Nőtisztviselő Országos Egyesületéhez.”¹⁹

A női munka témája a dualizmus kori Magyarországon különösen fontos volt, hiszen a kiegyezést követő viszonylag gyors gazdasági fellendülés eredményeként mind szélesebb társadalmi rétegeket érintett (Honeyman, 2010). A kérdéskörrel kapcsolatos – sok esetben rendkívül hosszú, analitikus és statisztikai adatokkal alátámasztott – vezércikkekben, belső cikkekben és vezércikkekben az újságírók egyrészt a dolgozó asszonyok szakszervezeti aktivitását igyekeztek előmozdítani. Az ipari és a mind nagyobb teret nyerő szolgáltató szektorban ugyanis óriási problémát okozott a munkások (nemcsak a nők!) kizsákmányolása, amelyet az állami szociálpolitika egyelőre csak korlátozott eszközökkel tudott megakadályozni. A nemzetközi szakirodalom tanúsága szerint azonban a nők szakszervezeti tevékenységének kezdetlegessége Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban is alacsony volt. Az 1903-as évben a hazai munkások csupán 4,7 százaléka élvezte valamely szakmai szervezet védelmét, amely arány 1911-re is csupán 5,2 százalékra kúszott fel (Mucsi, 1980).

A vizsgált kiadvány számos cikkéből világossá válik, hogy a női dolgozók szakszervezetbe tömörítése – főként az ipari szektorban, ahol a szakképzetlen munkások aránya igen magas volt – rendkívül nehéz feladatnak bizonyult. Hazánkban ugyanis 1905 körül az összesen 70 000 szervezett munkás közül csupán 3014 volt nő.²⁰ Az egyesületek hivatalos értesítéseikben igen meggyőző érvekkel igyekeztek a dolgozó nőket meggyőzni arról, hogy „ha egyesülnek, kívánságaik mind teljesülni fognak, törekvéseiknek sikere teljes lesz.”²¹ Propaganda-törekvéseik azonban az első világháború kirobbanása előtt kevésbé bizonyultak sikeresnek, hiszen például a nyomdaipar női alkalmazottai közül 1020-an, a női könyvkötők közül 535-en, a vas- és fémipar által foglalkoztatott asszonyok közül pedig csupán 207-en csatlakoztak szakmai szervezetekhez 1905-ig. A dohánygyári és a konzervipari munkásnők esetében pedig semmilyen szakszervezeti aktivitásról sem beszélhetünk a 20. század első évtizedében.²²

A munkásasszonyok szervezetlensége leginkább az egyes ipari és szolgáltató szektorban foglalkoztatottak műveltségi szintjére vezethető vissza. A nyomdaiparban alkalmazott munkások körében elengedhetetlen volt az írni-olvasni tudás, vagyis az ő szervezettségük – magyar viszonyok között – viszonylag magas szinten állt. Azonban a másik oldalon látnunk kell azt is, hogy a feldolgozóiparban foglalkoztatott asszonyok többsége egyszerű – sok esetben analfabéta – betanított munkás volt.²³

A munkásvédelemhez hasonlóan hangsúlyos szerepet kapott a folyóirat hasábjain az anya- és a gyermekvédelem intézményes kereteinek kiterjesztésének témája. A „munkásnő-kérdéshez” hasonlóan a német területekről érkező minták ebben a tekintetben is pozitív megvilágításba kerültek a lapban, amit az 1907-ben „a munkásnők érdekeit

18 Egyebek között: *A Nő és a Társadalom*, 1907: 32; 1907: 86; 1907: 143.

19 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 16.

20 Vö. Németországban csupán a szociáldemokraták által szervezett munkásnők száma meghaladta a 48 ezret. (A szakirodalom adatai pontosan alátámasztják a folyóirat szerkesztősége által közölt számokat. erre lásd Mucsi, 1980; *A Nő és a Társadalom*, 1907: 84).

21 *A Nő és a Társadalom*, 1910: 85.

22 Mindezeket figyelembe véve érdekes adat, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 1900-ban az iparban alkalmazott nőknek a 3,3 százaléka volt szakszervezeti tag, amely arány 1910-ben 1,5 százalékra csökkent (Bolt, 1993).

23 A női szakszervezeti tagok többsége természetesen Budapesten vállalt munkát (Mucsi, 1980).

védő első német konferenciáról” tudósító írás is alátámaszt. Itt ugyanis a dolgozó nők bérezése és a munkaidő hosszúságának korlátozása mellett határozatok hoztak a munkásszorongók anyasági biztosításáról is.²⁴ Számos más – a német nők élet- és munkakörülményeiről beszámoló – cikk mellett ez is arra enged következtetni, hogy a 20. század eleji magyar nőmozgalom számos tekintetben a Német Császárság irányából érkező példákat kívánta követni.²⁵

A korszak női magazinjainak többségében tabutémának minősülő kérdéseket is boncolgattak a folyóirat publicistái. A rendkívül színes témakínálatban gyakran találkozunk olyan cikkekkkel, amelyek az asszonyok testi kizsákmányolásáról, a prostitúcióról, valamint a Budapesten és a nagyobb vidéki központokban elharapódzó leánykereskedelemeiről szólnak. Ezek következtében a feministák rendszeresen cikkeztek a különböző (gyógyíthatatlan) nemi betegségekről is, amelyek a társadalom mind szélesebb rétegeit fertőzték meg.

Mivel a korszak nőmozgalmai a hazai mellett nemzetközi célokat is szolgáltak, *A Nő* és a *Társadalom* a magyar asszonyok mellett rendszeresen beszámolt az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívül élő nők helyzetéről is. A cikkekből közzétett események helyszíneit tanulmányozva azonban szinte bizonyosnak tekinthető, hogy a félperifériás, illetőleg leszakadó régiók (például Kína, illetve az újonnan egyesített Olaszország) egyértelműen pozitív színben való feltüntetése csupán újságírói fogás volt, amellyel a publicisták célja a magyar nők figyelmének felkeltése, szervezkedésre való buzdítása lehetett.

A magas színvonalú vezércikkek, publicisztikák és belső cikkek mellett a folyóiratban több állandó rovat kapott helyet: csípős hangvételű glosszák, amelyek általában a férfiak – sok esetben – dekadens viselkedését figurálták ki, továbbá irodalmi mellékletek és könyvismertetések.²⁶ A hazai és külföldi szemlélő rovatok mellett minden számban közzétették a NOE és a FE hivatalos közleményeit, programjait és az aktuális hónapra vonatkozó munkatervüket is, amiből részletesen és pontosan rekonstruálható a két szervezet tevékenysége. Rendszeresen közöltek álláshirdetéseket, pályázati felhívásokat, továbbá külföldi szerzők tollából származó folytatásos cikksorozatokat.

Az újságcikkek szerzői

A nők irodalmi, valamint publicisztikai tevékenységének kezdeti negatív társadalmi megítélése miatt szükségszerű, hogy a lapban cikkeket közlő publicistákkal részletesebben foglalkozzunk. Az általános tendenciák bemutatása mellett jelen munka keretei azonban nyilvánvalóan nem teszik lehetővé a lap valamennyi szerzőjének bemutatását, így a teljesség igénye nélkül csak néhányat emelek ki. Sokan hihetik, hogy *A Nő* és a *Társadalom* csupán a sok szabadidővel rendelkező arisztokrata és felső középosztálybeli hölgyek fóruma volt, amelynek hasábjain hangot adhattak a nőemancipációval kapcsolatos nézeteiknek. Ez azonban igen távol áll a valóságtól. A cikkeket közlő szerzőkről ugyanis általános tendenciaként elmondható, hogy többségük művelt, értelmiségi, polgári-középosztálybeli családokban nevelkedett. A cikkek íróinak családi hátterét tanulmányozva szembetűnő, hogy a lapban publikáló magyar szerzők többsége egyesületi tevékenysége mellett feleség és családanya volt. Továbbá megemlíteném még az is, hogy a periodika viszonylag sok férfi írásait is közölte. Ők többnyire az egyesületek rendes vagy pártoló tagjai voltak, s rendszeresen részt vettek a NOE és FE munkájában. Közülük a legtöbben jogi, orvosi vagy közgazdasági diplomával rendelkeztek. Találunk köztük külföldi egyetemi tanárt, parlamenti képviselőt, művészt, bankárt, író és liberális nézeteket valló értelmiségieket.

Bédy-Schwimmer Róza, majd a szerkesztői feladatokat a későbbiekben ellátó Glücklich Vilma rendkívül korán felismerte, hogy a nyugati államokból érkező pozitív minta, valamint az egyes országok nőmozgalmaik közötti tudástransfer elengedhetetlen a magyar nőmozgalom fejlődéséhez. Éppen ezért törekedtek rá, hogy a hazai egyletek tagjai mellett külföldi feministákkal is szoros és intenzív kapcsolatot ápoljanak, ami pedig közvetve hozzájárult a lap sokszínűségéhez is (Haan et al., 2006). A kiadóhivatalba, valamint a folyóirat szerkesztőségének címére az olvasók is küldhettek kéziratokat vagy leveleket. Ezeket is publikálták, amennyiben szerzőik cikküket nevükkel ellátták, s betartották a lap által támasztott formai követelményeket. A beérkezett írásokra vonatkozóan a szerkesztő kérése a következő volt: „Kötötten és világosan kell a

²⁴ *A Nő és a Társadalom*, 1907: 81–83.

²⁵ A két állam szoros politikai és gazdasági együttműködése mellett a vizsgált korszak egésze során tetten érhető a német területek irányából érkező erőteljes szellemi hatás, amely a civil szerveződésekön kívül egyebek között a magyar oktatás struktúrájában, illetve a tudományos közegben is kimutatható.

²⁶ A cikkeken végigtekintve azonban egyértelműen kimutatható az, hogy az újságírók nem a férfiak szidalmazását, hanem az egyre inkább akuttá váló gondok orvoslását, s a nők jogi egyenlőségének kivívását tekintették elsődleges céljuknak.

gondolatokat kifejezni, úgy, hogy azok is könnyen érthessék meg, akik nem élnek eszméink légkörében.” Ezen kívül kizárólag a lap egyik felére szabadott írni, s széles margót kellett hagyni a szükséges korrektúra miatt.²⁷ A szerkesztőségi üzenetek alapján egyértelmű, hogy a lap – többnyire az írások szerkezeti és stilisztikai hiányosságai miatt – több olvasó cikkének közlését is megtagadta. Dr. D-né Erzsébet egy finn származású női képviselőről szóló írását a lap szerkesztőbizottsága a következőképp méltatta: „Nem mintha tökéletesen nem osztanék a cikkében fejtegetett nézetét. Csakhogy szigorú elvünk bizonyos irodalmi színvonalon álló förmedvények ignorálása.”²⁸ Egy másik tollforgató hölgyolvasó a következő tanácsot kapta: „Ilyen terjedelmű cikket csak igen kivételesen közölhetünk. Tessék hasonló tárgyú munkákat a magyar napilapokhoz beküldözgetni. Küldjük vissza a kéziratot?”²⁹ A magyar származású szerzők legtöbbször a NOE vagy a FE tagsága, illetőleg vezetői egyebek került ki. Bedy-Schwimmer Róza – akinek a periodikában számos cikke olvasható többek között a női választójogról, valamint a „gyengébb nem” jogi alárendeltségéről – egyik 1907-es írásában a magyar nőmozgalom írott emlékeit tekintette át az 1780-as évek végétől. Írásában kiemelte, hogy az utóbbi években megerősödő polgári feminista mozgalom „nem idegen földből erőszakosan átplántált törzs [...], nem magyartalan, erőszakos áramlat, hanem társadalmi életünk ősi talajában szilárdan gyökerező” áramlat.³⁰ Glücklich Vilma, az egyesület ügyvezető elnöke szintén több cikket írt a lapba, emellett pedig rengeteget tett a nők nyugdíjbiztosításának rendezése érdekében.

Willhelm Szidónia – a Nőtisztviselők titkára – és Szegvári Sándorné – a Feministák Politikai Bizottságának titkára – rendszeresen cikkezett a nők munkavégzéséről.³¹ Gergely Janka – akit Pető Andrea és Szapor Judit „a feminista mozgalom krónikásának” nevez – rendszeresen tartott előadásokat a két egyesület téli vitaestjein (Pető & Szapor, 2004). Cikkeiben többnyire a nők pályaválasztásáról, a nőtisztviselők – különösen a német nyelv területén történő – továbbképzéséről és a hazai szakoktatás helyzetéről értekezett.³² 1910-ben egy vitaértekezleten vett részt, amelynek témája a feminizmus és a szocializmus közötti kapcsolat volt.³³ A két egyesület vezetőségének többi tagjától is találunk írásokat a lapban: Dirnfeld Janka – a ‘Gyakorlati Tanácsadó’ vezetője – például azokat a pályákat gyűjtötte össze, amelyekhez a nők mellett, hogy „kedvet és hajlamot éreznek, képességüket és erejüket túl nem haladják”. E nőies munkakörök véleménye szerint a következők: óvónő, elemi- és polgári iskolai tanítónő, középiskolai tanár, zenetanárnő, tornatanárnő, valamint iparművész.³⁴ Szenczy Margit, a Nőtisztviselők ellenőre egyik cikkében a következőről panaszkodott:

„Még mindig nem tudunk a becsületes munkás öntudatára ébredni. Amíg az egész világon, hova a kultúra csak eljutott, jogaik kivívására szervezett tömegekké csoportosulnak a nők, addig Magyarország dolgozó társadalmának igen jelentős része mindeközül nem ismerte fel a szervezkedés szükségességét.”³⁵

A két egyesület tagságának a hazai közélet befolyásos férfi tagjait is sikerült megnyerniük ügyük támogatására. Ahogy fentebb már utaltam rá, a magyar nemzetiségű férfiak részben a Feministák és a Nőtisztviselők tagságából és elnökségéből, részben Bedy-Schwimmer Róza ismerősi köréből és budapesti értelmiségiek közül került ki. Ferenczi Imre például, aki a Közgazdasági Szemlében rendszeresen publikált a magyar gazdaság és munkásság aktuális helyzetéről, két alkalommal is közölt cikket A Nő és a Társadalomban, amelyben az otthonukban dolgozó asszonyok munkakörülményei javításának, valamint az „otthonmunka törvényi szabályozásának” szükségessége mellett érvelt.³⁶ Magyar Kázmér, a gödöllői gazdasszonyképző-iskola alapítója és Freund Gyula, temesvári nyomdaüzemeltető is tollat

27 A Nő és a Társadalom, 1907: 44.

28 A Nő és a Társadalom, 1907: 143.

29 A Nő és a Társadalom, 1909: 77.

30 A Nő és a Társadalom, 1907: 52.

31 Erre lásd A Nő és a Társadalom: 1911: 103; 1911: 170; 1912: 188.

32 A Nő és a Társadalom, 1910: 24–25; 1910: 111–112.

33 A Nő és a Társadalom, 1910: 30.

34 A Nő és a Társadalom, 1908: 109–110.

35 A Nő és a Társadalom, 1908: 5–6.

36 A Nő és a Társadalom, 1907: 80–81; 1907: 104–105

ragadott a nők jogainak védelmében (Wallehausen, 2005). Márkus Dezső a női választójogról írt cikket, amelyeket Az Újság című folyóiratban is publikált. Bírói tevékenysége mellett „a Feministák Gyakorlati Tanácsadójában és gyermekvédelmi ülésein élénk részt vett, s az Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület Jogi Bizottságának elnöke volt.”³⁷ Dirner Gusztáv, a FE társelnöke a folyóirat egyik számában alapvető fontosságúnak tartotta „fölvívni a magyar nők figyelmét azokra a szomorú viszonyokra, melyek a hazai bábaügyre vonatkoznak”. Véleménye szerint ugyanis kizárólag a művelt, jól képzett asszonyoknak szabadott volna bábaként dolgozniuk.³⁸

Az egyes lapszámokban a szerkesztők számos külföldi újságíró, értelmiségi, valamint művész cikkét is közölték, akik közül a német származású publicisták kerültek túlsúlyba. Egyikük, Lili Baitz-Meran, a 20. század elején Európa-szerte híressé váló Baitz-babák készítője azon okokat gyűjtötte össze cikkében, amelyek miatt kevés nő léphetett iparművészi pályára. Ez meglátása szerint elsősorban arra vezethető vissza, hogy képzésük nem volt megfelelő, hiszen a női ipartanoncokat szinte sehol sem alkalmazzák inasként (Motter, 2011).³⁹ A női ügyvédekről értekező Adelheid von Welczek a Deutscher Verein für Frauenstimmrecht alapító tagja volt, míg a női munka létjogosultságát boncolgató Dr. Hans Dorn neve a müncheni egyetem oktatóinak névsorában bukkan fel. Magyar származású külföldi tudósítóról is tudunk, például Génessy Arankáról, aki 1910-ben az angol szüfrassetek londoni tüntetéseiről küldött tudósítást a budapesti periodikának.⁴⁰

Az olvasók

A lap megjelentetésének, tartalmi és strukturális felépítésének elemzése, valamint a publicisták társadalmi összetételének és egyesületi tevékenységének vizsgálata után célszerűnek és logikusnak mutatkozik a (potenciális) olvasóközönség tanulmányozása is.

Látnunk kell, hogy a nőoktatás állami fejlesztése mellett a 1800-as évek végén megszülető tömegsajtónak is fontos szerepe volt abban, hogy az újonnan újtjukra induló női lapok már sokkal életképesebbnek bizonyultak 20–30 évvel korábban megjelent elődeiknél. A papírárak csökkenése olcsóbbá tette a nyomtatást, aminek eredményeképpen egy-egy folyóirat mind szélesebb érdeklődésre tarthatott számot (Stöber, 2013).

Az egyes lapszámokat fellapozva mégis felvetődik a következő kérdés: vajon kik lehettek pontosan azok, akik hónapról hónapra nyomon követték a magyar nőmozgalom polgári liberális ágának legfrissebb híreit? Sikerülhetett-e A Nő és a Társadalomnak egyszerre megszólítani az előkelő hölgyeket és a kétkezi munkásasszonyokat, ahogy ez az FE és a NOE céljai közt szerepelt? Véleményem szerint aligha. A magyar periodika már megjelenésének első évében olyan vádakkal volt kénytelen szembesülni, amelyek szerint „a feministák mozgalma csak a polgári nők jogaiért folyt.”⁴¹ S bár tényleg számos cikket közöltek a gyárakban vagy a földeken robotoló asszonyokról, mégis kevésbé valószínű, hogy ezek a nők a lap olvasói lettek volna. Nyomorúságos anyagi körülményeik nem tették lehetővé, hogy egy nőmozgalmi lapra fizessenek elő.⁴² Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy olvasóköri körökben, valamint klubokban ezek az asszonyok is a kezükbe vehették a periodikát, ám ennek bizonyításához további kutatások szükségesek.

A folyóirat előfizetési díját a Nőtisztviselők és a Feministák éves tagsági díja foglalta magában. A korábban már említett összegeket – amelyek 6 és 12 korona között mozogtak – mindenképp érdemes összevetni a különböző gazdasági szektorokban munkát vállaló nők keresetével: a periodikában közzétett álláshirdetésekből kiderül, hogy a könyvelőnők a női orvosokhoz hasonlóan 1908-ban körülbelül havi 100–140 koronát kerestek, vagyis megtehették, hogy időszaki sajtókiadványokat vásároljanak. Ez jól tükrözi Kéri Katalin és Kereszty Orsolya kutatási eredményeit, amelyek szerint a lapot elsősorban a felsőbb- és a középosztályokhoz tartozó hölgyek olvasták (Kéri, 2008; Kereszty, 2011). Vizsgálódásaim alapján úgy gondolom, hogy a folyóiraatra leginkább azok az előkelő és polgári származású nők fizettek elő, akik Budapesten, valamint a dualizmus évtizedei során dinamikus fejlődésnek induló vidéki központokban

37 A Nő és a Társadalom, 1913: 7.

38 A Nő és a Társadalom, 1908: 80–81.

39 A Nő és a Társadalom, 1908: 76–77.

40 A Nő és a Társadalom, 1910: 132–133.

41 A Nő és a Társadalom, 1907: 76.

42 Erre lásd többek között A Nő és a Társadalom, 1907: 45–46; 1913: 195–196; 1908: 11; 1908: 88; Kéri, 2008).

éltek, illetőleg a NOE vagy az FE tagságába tartoztak. Ezt az is alátámasztja, hogy a két egyesület minden lapszámában tekintélyes helyet hagyott saját hivatalos közleményeinek, amelyek kizárólag a tagtársakat érintették.⁴³

Kéri Katalin kutatásaiból ismert, hogy a mezőgazdasági munkásnők havi keresete a fent említett értelmiségiek fizetésének csak töredéke, mindössze 40 korona lehetett. A mosásból-vasalásból élő asszonyok havi bére sem emelkedett sokkal magasabbra ennél, maximálisan 40–55 korona között mozoghatott (Kéri, 2008). Ez az összeg pedig a legtöbbször teljes egészében a férj keresetének kiegészítésére, a családfenntartásra és a gyermeknevelésre, esetleg az idősebb rokonok támogatására kellett. Vagyis ezek az asszonyok aligha áldozhattak keresetükből arra, hogy a feminista sajtó termékeit vásárolják.

A magyar kutatók közül Acsády Judit mutat rá arra, hogy az FE számos vidéki városban is kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, amelyek közül a világháború kirobbanása előtt huszonkettőben fiókszervezetek is létesültek (Acsády, 2004). Ezt azonban – leszámítva, hogy a települések könyvtárai előfizettek A Nő és a Társadalomra – bizonyosan nem sikerült a szerkesztőbizottságnak megfelelően kihasználnia. Ugyanakkor a kereső tevékenységet folytató asszonyok többsége sem ismerte fel a feministák munkájának jelentőségét, tehát az általuk megjelentetett lapot sem olvasták. Bedy-Schwimmer Rózának valószínűleg igaza volt abban, hogy még az értelmiségi „úgynevezett nagyobb műveltségű” olvasóközönségük sem volt képes önálló véleményalkotásra, s „temperamentumánál fogva” nem is kívánt „mélyebben gondolkodni” a nők jogait érintő kérdésekben (Kereszty, 2010).

A Nő és a Társadalom előfizetőinek számára az FE és a NOE éves közgyűléseinek jelentéseiből is tudunk következtetni, ezekben ugyanis minden esetben feltüntették az egyletek taglétszámait s a befizetett tagsági díjak összegét is. A FE 1907-es éves közgyűlése jegyzőkönyvének alapján az egyesületnek 1907. március 8-án 507 tagja volt.⁴⁴ A NOE ugyanebben az évben 1281 rendes és 323 pártoló tagot tartott számon.⁴⁵ Három évvel később az 1910-es egyesületi iratok tanúsága szerint a Feministák Egyesülete 700 tagot számlált. S bár Susan Zimmermann a háború előtt kevesebb, mint 500 tagot említ, 1913-ban ez a szám – a budapesti nemzetközi nőkongresszus évében – sokkal magasabb volt, körülbelül 3000 fő körül mozgott (Szapor, 2007).

Következésképpen a két egyesület hivatalos orgánuma valamivel több, mint 2100 olvasóhoz jutott el. Ez a szám – összevetve például a bécsi székhelyű Általános Osztrák Nőegylet (*Allgemeiner Österreichischer Frauenverein*) hivatalos orgánumának, az Új Női Életnek (*Neues Frauenleben*) az olvasótáborával – egyáltalán nem mondható alacsonynak. Az osztrák folyóirat előfizetőinek száma 1907-ben csupán 1000 körül mozgott, ami pedig arra enged következtetni, hogy a publikáló egyesület keretein kívül minimális visszhangja lehetett (Klingenstein, 1997).

A folyóirat megszűnése

Nemcsak a Nő és a Társadalom Kiadóhivatal – amelynek tagjai többnyire a két egyesület tagságából kerültek ki –, hanem a szerkesztőség is azon a véleményen volt, hogy „az aktualitások sokasága és az élet eseményeinek női szempontból való értékelése megkívánta volna a folyóirat gyakoribb megjelenését.”⁴⁶ A kiadóhivatal előzetes tervei szerint a folyóirat heti rendszerességgel jelent volna meg, amire azonban anyagi bázis hiányában nem kerülhetett sor. A szerkesztőbizottság mégis mindent megtett a cél elérése érdekében. Munkájukban az olvasók segítségére is számítottak: többször kérték őket új előfizetők, egyesületi tagok toborzására, vagy arra, hogy az általuk látogatott kávézóban, klubokban és olvasóköri körökben rendeltessék meg kedvelt magazinjukat.⁴⁷ A lap szerkesztői 1910 júniusában

43 Erre lásd például: 'A Feministák Egyesületének hivatalos közleményei', 'A Nőtisztviselők Országos Egyesületének hivatalos értesítései' és a 'Nőtisztviselők Országos Egyesületének hivatalos jelentései' című állandó rovatokat. Az ilyen típusú hírek a lap hátsó részében, általában öt-hat oldalban számoltak be az aktuális egyesületi programokról, illetve a tagság előtt álló feladatokról. A vezetőség pedig rendszeresen hívta fel az előfizetők – vagyis a tagok – figyelmét arra, hogy „elsősorban a hivatalos közleményeket olvassák el!” Ezenkívül nyomatékosan kérték őket, hogy „a gyűlések és összejövetelek kelteit jegyezzék elő, mert külön meghívót, kivételes esetektől eltekintve sohasem kapnak” (*A Nő és a Társadalom*, 1907: 193).

44 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 64.

45 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 89.

46 *A Nő és a Társadalom*, 1910: 12.

47 Erre lásd például *A Nő és a Társadalom*, 1909: 13. A lap egyik 1910-es száma a következőre buzdította olvasóit: „Minden olvasó legalább egy előfizetőt szerezzen!” (*A Nő és a Társadalom*, 1910: 89). Az új előfizetők toborzása az 1910-es évtől egyre hangsúlyosabb szerepet kapott, erre lásd *A Nő és a Társadalom*, 1910: 35; 1910: 112, 120.

arra bíztatták rendszeres olvasóikat, hogy nyaralásuk alatt minél több nőtársukkal ismertessék meg A Nő és a Társadalmat. A lap publikálásának hét éve során azonban egyik kezdeményezés sem hozott annyi új vásárlót, hogy a bevételek fedezzék a lap havi két- vagy többszöri kiadását.

Ahogy a Nőtisztviselők 1908-as „költségelőirányzatából” ismert, a periodika megjelentetésének éves költsége már egy évvel az indulás után is 1600 koronára rúgott.⁴⁸ S mivel a szerkesztőbizottság reményei, amelyek szerint a folyóirat rövid időn belül önfinanszírozóvá válhat – vagyis annyi megrendelője lesz, hogy az FE és a NOE költségvetéséből nem kell a kiadására jelentősebb pénzösszeget fordítani – hiábavalónak bizonyultak, a szükséges hiányt a két egyesületnek kellett előteremtenie. Az általuk tett erőfeszítések, amelyek az egyesület anyagi forrásainak növelésére irányultak, sikertelennek bizonyultak, ami elsőként 1909 januárjában vezetett ahhoz, hogy a lap megkésve került az olvasók kezébe. Ekkor a szerkesztőségi közleményben a következő szerepelt: „A Nő és a Társadalom e száma technikai okokból sajnálatunkra elkésve jelent meg.”⁴⁹

A tagtársak igen változatos kezdeményezésekkel kísérleteztek, amelyek a periodika közzétételére szánt anyagi bázist növelhették volna. 1907 óta folytattak gyűjtéseket, amelyek az 1913-as Budapesten megrendezendő nemzetközi nőkongresszus előtt rendszeressé váltak.⁵⁰ Ezen kívül 1908 decemberében egy díszes borítóba kötött egyesületi naptár forgalmazását kezdték meg, amelyet a hazai és a nemzetközi nőmozgalom legfontosabb egyéniségeinek arcképeivel és a „nőkérdést érintő híres sentenciákkal dekoráltak”. A naptárhoz egyébként minden fővárosi könyvkereskedésben hozzá lehetett jutni, 1,5 koronába került.⁵¹ Egy másik alkalommal az előfizetőknek arra is lehetőségük nyílt, hogy a lap általuk még meg nem vásárolt számaint díszkötésben rendelhessék meg. Az egyes példányok ára – attól függően, hogy a megrendelő milyen borítót választott – átlagosan 50 fillér és 2 korona között mozgott.⁵²

A kiadóhivatal a fentiekén kívül hirdetésekben és különböző – főként budapesti – üzletek termékeinek reklámjaiból igyekezett fenntartani magát. Ezek közül Holzer Simon fővárosi butikja több alkalommal is feltűnt a folyóiratban. A Kossuth Lajos utcai üzletben a hölgyek kényelmes, könnyen mosható és egész nap hordható divatos felöltöket és reformruhákat vásárolhattak rendkívül jutányos áron.⁵³ „Előkelő hölgyeknek és családjuknak kínáltak szállást az Arany János utcai Vázsonyi Pensióban”, továbbá drogériákban és gyógyszertárakban kapható, s a háztartás vezetéséhez elengedhetetlen tisztító- és fertőtlenítőszerket is népszerűsítettek.⁵⁴ Mivel az egyesületek célkitűzései között a hazai kereskedők, valamint a magyar termékek támogatása is szerepelt, az olvasók minden reklámozott termékből árengedményt kaptak. Ahogy azonban a szerkesztők számos példányban leszögezték, „szigorú elvük visszautasítani minden olyan hirdetést, amelynek tárgya ellenkezik a lap szellemi részét irányító elvvel”. Ezen álláspontjától a lapkiadót még az anyagi érdekek sem téríthették el, azonban a közlemény szövegéből világossá vált az is, hogy a folyóirat is plusz anyagi forrásokhoz jut az által, ha az előfizetők „bevásárlásaiknál elsősorban azokhoz a cégekhez fordulnak”, amelyeket a periodikában reklámoznak.⁵⁵

Az egyesületek különböző programok (például előadást, hangverseny, bál stb.) szervezésével szintén éves költségvetésüket szerették egyensúlyba hozni. Ezek az események azért is fontosak voltak a két csoportosulás működése során, mert természetesen ezek mozgatták meg a tagság legnagyobb részét, míg egy könyvtára, egy felolvasóest vagy éppen egy előadás – kivéve, ha az előadó a nyugati nőmozgalom ismert vezetője volt (amire egyébként számos példát találunk) – a tagság jelentős részének nem keltette fel az érdeklődését. Bedy Schwimmer Róza a „gyengébb nem” szociális munkájának fontosságáról értekező cikkében rendkívül nyíltan ismerteti a nők szervezkedését és eredményes egyesületi tevékenységét nehezítő tényezőket. Ahogy alábbi eszmefuttatásából is kiderül, az asszonyok érdektelensége az egyik legalapvetőbb ok:

48 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 93.

49 *A Nő és a Társadalom*, 1909: 1.

50 Az adományozók nevét szinte minden esetben feltüntették az egyes példányszámokban, erre lásd például *A Nő és a Társadalom*, 1912: 169–170; 1912: 188; 1913: 37).

51 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 200.

52 *A Nő és a Társadalom*, 1909: 12.

53 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 143.

54 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 168; 1907: 142.

55 Fontos, hogy a felhívás minden alkalommal pontosan ugyanazzal a szöveggel jelent meg – egyebek mellett – a következő lapszámokban: *A Nő és a Társadalom*, 1907: 32; 1907: 70; 1907: 94; 1907: 112.

„A nők szervezése a férfiaknál még sokkal nehezebb feladat. Ezt belátja a proletármozgalom, amely a női munkások számára »kedélyes esteket« rendez, a radikális polgári mozgalom, amely mint például a Társadalomtudományi Társaság, teás zsúrokon gyűjti össze női híveit. A nőmozgalom is megtanulta azt, hogy ott kell támadni, ahol a legyőzendő fél a leggyöngébb. Amikor tehát világszerte gyakorlatilag tapasztalta, hogy tudományos megállapításaival csak a legfegyelmesebb agyuak értelméhez férhet, agitatorikus működésével pedig csak azokat a legerényesebbeket nyerheti meg, akik már keresztül tudják törni a nemi uralom féltéséből körjük vont bilincset, akkor a tömegek megnyerésére könnyebb eszközöket kellett keresnie.”⁵⁶

Vagyis maga a főszerkesztő is realizálta azt – ahogy egy másik cikkében magukkal a férfiakkal kapcsolatban is fogalmazott –, hogy sajnos a nőkhöz is a „gyomor sínein” keresztül vezet az út.⁵⁷ Éppen ezért a rendezvényekre az érdeklődőket igyekeztek teával, süteménnyel és szendvicsekkel csábítgatni, azonban mind a Feministák, mind a Nőtisztviselők ragaszkodtak ahhoz, hogy alkoholt ezeken az eseményeken tilos legyen felszolgálni.

Az egyesületi élet csúcspontja az évente ünnepélyes keretek között megszervezett bál volt, amelynek teljes „tisztba bevétele” a nőegyleteket gazdagította. Az 1907-es évben azonban ez sem váltotta be a vezetők reményeit. A március 9-én, a Vigadó nagytermében tartott estre – amelyen több neves művészen kívül Jászai Mari is közreműködött – a jegyek ára 2 és 5 korona között mozgott.⁵⁸ S annak ellenére, hogy az est sikere „minden várakozást felülmúlt”, a bevétel jelentős része azon rablók kezébe került, akik a bál után néhány órával betörték a Feministák egyesületi helyiségébe.⁵⁹

A kiadó, illetőleg a szerkesztők erőfeszítései ellenére a bevételek tartós növelése a fent említett erőfeszítések ellenére sem sikerült, ami néhány éven belül a lap megszűnéséhez vezetett. A Nő és a Társadalom ugyanis utoljára 1913 novemberének végén jutott el olvasóihoz, arról tájékoztatva őket, hogy az FE és a NOE égisze alatt a következő év januárjától egy új lap, A Nő számol be a hazai és a külföldi nőmozgalom legfontosabb eredményeiről.⁶⁰ Az előfizetők számának növelésére irányuló kezdeményezések ekkor már sikeresnek bizonyultak, ami nagyban segítette a lap kétheti rendszerességgel történő megjelentetését.⁶¹ A kiadó 1914-től ugyanis élt az egyik 1867-es törvényben biztosított lehetőséggel is, amely szerint engedélyezték a folyóiratok utcán való terjesztését (Buzinkay, 1993). A rikkancsok tevékenységének köszönhetően pedig a periodika nemcsak sokkal több ember kezébe jutott el, hanem a FE tevékenységét is szélesebb körökben megismertette.⁶²

Következtetések

Bár kialakulása óta a nyomtatott sajtó rengeteg változáson ment keresztül, az olvasók meggyőzése a kezdetektől hangsúlyos szerepet kapott. A véleményformálás fontossága különösen érzékelhető az olyan feminista folyóiratoknál, mint amilyen A Nő és a Társadalom volt. Szerkesztői ugyanis a lap megjelentetésének kezdetétől arra törekedtek, hogy a még mindig rendkívül konzervatív magyar társadalom figyelmét ráirányítsák: szükség van a nők egyenjogúsítására az élet minden területén. Ezen kívül a „gyengébb nem” képviselőit kívánták öntudatra ébreszteni, cselekvésre buzdítani, valamint évszázados identitásválságukból és alávetettségükből kiszabadítani.

56 *A Nő és a Társadalom*, 1908: 40.

57 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 150.

58 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 46.

59 *A Nő és a Társadalom*, 1907: 91.

60 *A Nő és a Társadalom*, 1913: 199.

61 A háború második évétől azonban már A Nő is csupán havonta juthatott el az olvasókhoz.

62 Egy itt megjelent olvasói levél azonban továbbra is a nők többségének érdektelenségét bizonyítja: „Hiszen kérem, tudom én, hogy az egy korona tagdíj, amit havonta szednek, nem tesz tönkre, de mi hasznom van belőle, ha belépek? Nekem van állásom, nem okvetlenül szükséges, hogy tagja legyek az egyesületnek” (*A Nő*, 1914: 251).

Az egyszerre sajtó- és nőtörténeti irányú vizsgálódásom során egy általam kialakított szempontrendszer segítségével igyekeztem bemutatni azokat a kereteket, amelyek között a magyarországi polgári feminista mozgalom két legfontosabb egyesületének hivatalos folyóirata működött. A kutatás során a folyóirat kiadásának komoly finánciális problémákkal terhelt hét éves története mellett számos pozitív vonás is kirajzolódott. Ezek közül természetesen a rendkívül pozitív nemzetközi fogadtatást, valamint az előfizetők viszonylag (más egyesületi lapokhoz képest) magas számát kell megemlítenünk. A folyóirat változatos és színes tartalmi kínálata mellett a publicisták finom humora, esetenként pedig csipkelődő és kritikus megjegyzései minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy a folyóiratot Budapest mellett a dualizmus évtizedeiben fejlődésnek induló vidéki központokban (Pozsonyban, Nagyváradon, Temesvárott, Szegeden, Pécsen stb.) is olvasták. Nyilvánvalóvá vált azonban az is, hogy az ipari és az agrárszektorban alkalmazott munkások közül – noha róluk is rengeteg cikket közöltek a lapban – igen kevesen engedhették meg maguknak, hogy egy ilyen nőmozgalmi lapra fizessenek elő.

A folyóirat megjelenése során felmerülő nehézségek ellenére összességében mindenképp pozitívnak és üdvözlendőnek tekinthető a Feministák Egyesületének és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének kezdeményezése. A két csoportosulás tagjai a mozgalom transznacionális jellegét hangsúlyozó Bedy-Schwimmer Róza és Glücklich Vilma irányításával ugyanis Magyarországon úttörő módon honosítottak meg egy egészen új folyóirattípust, s teremtették meg a hazai feminista újságírás alapjait.

Irodalom

- Acsády Judit (2004): *The women of the 20th century: the Feminist Vision and its Reception in the Hungarian Press 1904–1914*. In: Heilmann, Ann & Beetham, Margaret (eds.): *New Woman Hybridities. Femininity, feminism and international consumer culture, 1880–1930, 190–205*. London: Routledge.
- Biggs, Asa & Burke, Peter (2004): *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az Internetig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bogucka, Maria (2008): *Women in the History of Europe*. Warsaw: Bit Grafik.
- Bolt, Christine (1993): *The Women's Movements in the United States and Britain from the 1790s to the 1920s*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf. Hertfordshire.
- Borbíró Fanni (2007): *Budapesti nőegyletek 1862–1904*. In: Fábri Anna & Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum.
- Buzinkay Géza (1993): *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány.
- Dezsényi Béla (1966): „Gratzer Frauenjournal, Oesterreichs und Hungariens Töchter gewidmet...” Egy VIII. századi női folyóirat helye az osztrák és a magyar sajtó tükrében. In: *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1965–1966*. Budapest: OSZK.
- Fábri Anna (2007): *Közíró vagy szépíró? Írói szerepkör és társadalmi-kulturális indíttatás összefüggései a 19. századi magyar írónők munkásságában*. In: Nagy Beáta & S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Flint, Kate (1993): *The Woman Reader*. Oxford: Clarendon Press.
- Fohlen, Claude (1982): *A nő a társadalomban*. In: *Világtörténet, 1. sz.*, 85–119. o.
- Gal, Suzanne (2001): *Beszéd és hallgatás között. A nyelv és társadalmi nem kutatásának kérdései*. In: *Replika, 45–46. sz.*, 163–189. o.
- Gilman Perkins, Charlotte (1898): *Women and Economics*. New York: Harper & Row.
- Goodman, Jordan & Honeyman, Katrina (1988): *Gainful Pursuits. The Making of Industrial Europe*. New York: Routledge.
- Gorsky Rubinow, Susan (1992): *Femininity to Feminism. Women and Literature in the Nineteenth Century*. New York: Twayne Publishers.
- Haan, de Francisca & Daskalova, Krassimira & Loutfi, Anna, eds. (2006): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest: CEU Press.
- Kereszty Orsolya (2011): *Egy folyóirat a művelődésért: "A Nő és a Társadalom" indulása és működésének első évei (1907–1910)*. In: Kozma Tamás & Perjés István (szerk.): *Új Kutatások a Neveléstudományokban*. Budapest: MTA Pedagógiai Bizottsága.

- Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus-kori Magyarországon. 1867–1914.* Pro Pécs: Pannonia Könyvek.
- Klingenstein, Eva (1997): *Die Frau mit Eigenschaften. Literatur und Geschlecht in der Wiener Frauenpresse.* Wien: Böhlau.
- Lerner, Gerda (1993): *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to 1870.* Oxford: Oxford University Press.
- Martin, Shannon E. & Copeland, David A., eds. (2003): *The Functions of Newspapers in Society. A Global Perspective.* Westport: Praeger.
- Mucsi, Ferenc (1980): Weibliche Industriearbeit und sozialistische Frauen-Arbeiterbewegung in Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. In: Ernest Bornemann (szerk.): *Die Frau in der Arbeiterbewegung 1900–1939.* Wien: Europaverlag.
- Nagyné Szegvári Katalin (1985): *Út a nők egyenjogúságához.* Budapest: Kossuth Kiadó.
- Nagyné Szegvári Katalin (2001): *A női választójog külföldön és hazánkban.* Budapest: HVGÓrac.
- Pető Andrea (2006): Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zsombor & Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Séllei Nóra (1999): *Lánnyá válik, s írni kezd. 19. századi angol írónők.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Stöber, Rudolf (2013): *Von Gutenberg bis Apple und Google. Neue Medien. Geschichte. Medieninnovation und Evolution.* Edition Lumiere.
- Szapor Judit (2004): Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women's Movements in the 19th Century. In: Paletschek, Sylvia & Pietrow-Ennker, Bianka (szerk.): *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: a European Perspective.* Stanford: Stanford University Press.
- Szapor Judit (2007): A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest: Napvilág Kiadó.
- Sullerot, Evelyne (1963): *La presse féminine.* Paris: Armand Colin.
- Virgili, Fabrice (2002): L'histoire des femmes et l'histoire des genres aujourd'hui. In: *Revue d'histoire*, no. 3, pp. 5–14.

Online hivatkozások

- Basset, John Spencer (2013): *Pageant of America. Makers of a New Nation*, www.lkwdpl.org/wihohio/catt-car.htm (utolsó letöltés: 2013. január 24.).
- Bittermann-Wille, Christina & Hofmann-Weinberger, Helga (2000): *Von der Zeitschrift Dokumente der Frauen zur Dokumentation von Frauenzeitschriften*, www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/bittermann_hofmann.pdf (utolsó letöltés: 2013. január 25.).
- Motter, Barbara (2011): *Lili Baitz*, www.univie.ac.at/biografieA/daten/text/bio/Baitz_Lilli.htm (utolsó letöltés: 2012. január 8.).
- Pető Andrea–Szapor Judit (2004): A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1990. Az „állam érdekében adományozott jog” feminista megközelítésben. In: *Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra. Befogadás és eredetiség a jogban és jogtudományban*, www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/705_belső.htm (utolsó letöltés: 2011. január 8.).
- Wallenhausen, Gyula (2005): Magyar Kázmér (1858–1942) – tanfelügyelő, a szakoktatásügy szürke eminenciása. In: *Szent István Egyetem. Egyetemi Újság*, www.2.szie.hu/ujzag/vii_7/25.html (utolsó letöltés: 2011. január 8.).

Czeferner Dóra (1988) 2010-ben anglisztika alapszakon, 2013-ban történelem szakon szerzett mesterszakos diplomát a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Jelenleg a PTE Interdiszciplináris Doktori iskolájának első éves hallgatója. Kutatási területe a századforduló polgári feminista sajtójának története, valamint az osztrák-magyar és a német nők munkavállalási struktúráinak összehasonlítása az 1880-as évektől az első világháború kirobbanásáig. Kétszeres Köztársasági Ösztöndíjas, Eötvös József hallgatói és Apáczai Csere János doktoranduszi ösztöndíjas, DAAD-ösztöndíjas.